

Η ΠΡΑΞΗ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

(από το βιβλίο: *Για μια Απελευθερωτική Αγωγή*, Ανθολόγηση Παιδαγωγικών Κειμένων, Κέντρο Μελετών Αυτομόρφωσης, Αθήνα, 1985, Μτφ. Μιχάλης Κατσούλης)

Η ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΟΠΟΙΑΣΔΗΠΟΤΕ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ έχει έναν εγγενή σκοπό: την εστίαση ή την υποκίνηση μιας επιθυμίας στον δυνητικό αναγνώστη να μάθει περισσότερα. Αν μια βιβλιογραφία δεν εκπληρώνει αυτό τον σκοπό, αν φαίνεται να της λείπει κάτι ή δεν αποτελεί πρόκληση γι' αυτούς που τη διαβάζουν, το κίνητρο για τη χρησιμοποίησή της υπονομεύεται. Η βιβλιογραφία γίνεται τότε άχρηστη, χάνεται μεταξύ άλλων πραγμάτων μέσα στα συρτάρια.

Όταν συντάσσουμε μια βιβλιογραφία, υπάρχουν τρεις κατηγορίες ακροατηρίου: οι άνθρωποι στους οποίους απευθύνεται, οι συγγραφείς που αναφέρονται, και οι άλλοι συντάκτες βιβλιογραφιών γενικά. Ο βιβλιογραφικός κατάλογος δεν μπορεί να καταρτίζεται, απλώς και μόνο, με σκόρπια παράθεση τίτλων ή με βάση τα όσα έχουμε ακούσει. Επιπλέον, η βιβλιογραφία δεν πρέπει να υπαγορεύει τα προς ανάγνωση κείμενα με δογματικό τρόπο· πρέπει να προσφέρει μια πρόκληση σε όσους τη διαβάζουν. Η πρόκληση αυτή γίνεται πιο συγκεκριμένη καθώς αρχίζει κάποιος να μελετά τα αναφερόμενα έργα, όχι μόνο διαβάζοντας επιφανειακά ούτε απλώς φυλλομετρώντας.

Πράγματι, η μελέτη είναι δύσκολο έργο και απαιτεί μια συστηματική κριτική στάση και πνευματική πειθαρχία, που αποκτούνται μόνο με την πρακτική. Αυτή η κριτική στάση είναι ακριβώς ό,τι δεν δημιουργείται από την «τραπεζική αγωγή».1 Τελείως αντίθετα, ο θεμελιώδης στόχος της είναι να σκοτώσει την περιέργειά μας, το ερευνητικό μας πνεύμα και τη δημιουργικότητά μας. Η πειθαρχία του σπουδαστή γίνεται πειθαρχία για μια καταποσίηση σε σχέση με το κείμενο, και όχι για μια ουσιαστική κριτική του.

Όταν οι αναγνώστες υποβάλλονται σ' αυτή την απροβλημάτιστη διαδικασία, το διάβασμα γίνεται καθαρά μηχανικό, και αυτό, μεταξύ άλλων παραγόντων, μπορεί να εξηγήσει γιατί οι αναγνώστες σιγογιθυρίζουν ρυθμικά το κείμενο και ονειροπολούν άλλα πράγματα. Στην ουσία, αυτό που ζητείται από τους αναγνώστες δεν είναι η κατανόηση του περιεχομένου αλλά η απομνημόνευση. Αντί για την κατανόηση του κειμένου, η πρόκληση που τους απευθύνεται είναι η απομνημόνευσή του, και αν οι αναγνώστες το κατορθώσουν θα έχουν ανταποκριθεί στην πρόκληση.

Στο πλαίσιο μιας κριτικής οπτικής, τα πράγματα συμβαίνουν διαφορετικά: ο αναγνώστης νιώθει ότι το όλο κείμενο αποτελεί γι' αυτόν μια πρόκληση και ο στόχος του αναγνώστη είναι να οικειοποιηθεί το βαθύτερο νόημά του.

Στη συνέχεια, αναφέρουμε μερικά ουσιαστικά κριτήρια για την ανάπτυξη μιας κριτικής στάσης στην πράξη της μελέτης.

α. Ο αναγνώστης πρέπει να αναλαμβάνει ρόλο υποκειμένου της πράξης. Είναι αδύνατο να υπάρξει σοβαρή μελέτη, αν ο αναγνώστης αντιμετωπίζει το κείμενο σαν να ήταν μαγνητισμένος από τα λεγόμενα του συγγραφέα, υπνωτισμένος από μια μαγική δύναμη· αν ο αναγνώστης συμπεριφέρεται παθητικά και «τιθασεύεται», προσπαθώντας απλώς και μόνο να απομνημονεύσει τις ιδέες του συγγραφέα· αν ο αναγνώστης αφήνεται να «κατακυριευτεί» από τους ισχυρισμούς του συγγραφέα· αν ο αναγνώστης μετατρέπεται σε «δοχείο», που γεμίζει με αποσπάσματα από ένα εσωτερικευμένο κείμενο.

Η σοβαρή μελέτη ενός κειμένου χρειάζεται μια ανάλυση της μελέτης εκείνου που, μελετώντας, το έγραψε. Απαιτεί μια κατανόηση του κοινωνικοϊστορικού καθορισμού της γνώσης. Επίσης, απαιτεί μια διερεύνηση του υπό μελέτη περιεχομένου και άλλων διαστάσεων της γνώσης. Η μελέτη είναι μια μορφή επανεφεύρεσης, αναδημιουργίας και ξαναγραψίματος και αυτό είναι έργο υποκειμένου και όχι αντικειμένου. Επιπλέον, με αυτή την προσέγγιση, ο αναγνώστης δεν μπορεί να διαχωριστεί από το κείμενο, γιατί έτσι θα απαρνιόταν μια κριτική στάση απέναντι στο κείμενο.

Αυτή η κριτική στάση στη μελέτη είναι ίδια με εκείνη που απαιτείται στις σχέσεις με τον κόσμο (δηλαδή με τον πραγματικό κόσμο και τη ζωή γενικά), μια στάση εσωτερικής διερώτησης, μέσω της οποίας αρχίζουμε να βλέπουμε, σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό, τα αίτια πίσω από τα γεγονότα.

Μελετούμε με μεγαλύτερη πληρότητα, όσο περισσότερο πασχίζουμε για τον σχηματισμό μιας συνολικής αντίληψης και την εφαρμόζουμε στο κείμενο, διακρίνοντας τις επιμέρους συνιστώσες του. Το ξαναδιάβασμα ενός βιβλίου, για να προσδιοριστούν αυτές οι διαχωριστικές γραμμές, δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στο συνολικό του νόημα.

Οριοθετώντας αυτά τα κεντρικά ζητήματα που, στην αλληλεπίδρασή τους, συνιστούν την ενότητα του κειμένου, ο κριτικός αναγνώστης θα εκπλαγεί από το πλέγμα των θεμάτων, που δεν είναι πάντοτε εμφανή στο ευρετήριο του βιβλίου. Οι οριοθετήσεις αυτών των θεμάτων θα πρέπει φυσικά να ενσωματώνουν κι ένα πλαίσιο αναφοράς του υποκειμένου-αναγνώστη.

Όταν διαβάζουμε ένα βιβλίο, εμείς τα υποκείμενα-αναγνώστες, θα πρέπει να είμαστε δεκτικοί σε οποιαδήποτε περικοπή ξεκινά έναν βαθύτερο στοχασμό πάνω σε οποιοδήποτε ζήτημα, έστω και αν δεν πρόκειται για το κύριο αντικείμενο του βιβλίου. Διαισθανόμενοι μια ενδεχόμενη σχέση ανάμεσα στην περικοπή που διαβάσαμε και στα ενδιαφέροντά μας, θα πρέπει σαν καλοί αναγνώστες να συγκεντρωθούμε στην ανάλυση του κειμένου, αναζητώντας μια σύνδεση ανάμεσα στην κύρια ιδέα και στο δικό μας ενδιαφέρον. Ωστόσο, υπάρχει μια προϋπόθεση: πρέπει να αναλύουμε το περιεχόμενο της περικοπής έχοντας κατά νου τι προηγείται και τι ακολουθεί, ώστε να μην προδώσουμε τη συνολική σκέψη του συγγραφέα.

Μόλις εντοπίσουμε το σημείο επαφής ανάμεσα στην υπό μελέτη περικοπή και στο δικό μας ενδιαφέρον, θα πρέπει να κρατήσουμε σημείωση σε μια καρτέλα αρχείου, με έναν τίτλο που να τη συνδέει με το συγκεκριμένο θέμα σπουδής. Θα πρέπει να συλλογιστούμε με την ησυχία μας πάνω σ' αυτή την περικοπή, μια που το γραπτό κείμενο μας προσφέρει αυτή τη δυνατότητα. Αργότερα, μπορούμε να συνεχίσουμε το διάβασμα, συγκεντρώνοντας την προσοχή μας σ' όποιες άλλες περικοπές προσφέρονται για βαθύτερο στοχασμό.

Σε τελική ανάλυση, η σοβαρή μελέτη ενός βιβλίου, όπως και ενός άρθρου, δεν προϋποθέτει μόνο την κριτική διείδυση στο βασικό του περιεχόμενο αλλά και τον ενστερνισμό μιας έντονης ευαισθησίας, μιας διαρκούς πνευματικής εγρήγορσης, μιας προδιάθεσης για έρευνα.

β. Η πράξη της μελέτης είναι τελικά μια στάση απέναντι στον κόσμο. Επειδή είναι μια στάση απέναντι στο κόσμο, η πράξη της μελέτης δεν μπορεί να αναχθεί στη σχέση αναγνώστη και βιβλίου ή αναγνώστη και κειμένου.

Πράγματι, το βιβλίο αντανάκλα την αντιπαράθεση του συγγραφέα του με τον κόσμο. Εκφράζει αυτή την αντιπαράθεση. Ακόμα κι όταν ένας συγγραφέας δεν δίνει καμία προσοχή στη συγκεκριμένη πραγματικότητα, εκφράζει τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα. Η μελέτη είναι πάνω απ' όλα σκέψη

πάνω στην εμπειρία, και η σκέψη πάνω στην εμπειρία είναι ο καλύτερος τρόπος για ορθή σκέψη. Κάποιος που μελετά δεν θα πρέπει ποτέ να πάψει να είναι περιέργος για τους άλλους ανθρώπους και την πραγματικότητα. Υπάρχουν εκείνοι που ρωτούν, εκείνοι που προσπαθούν να βρουν απαντήσεις και εκείνοι που συνεχίζουν να ψάχνουν.

Η διατήρηση αυτής της φιλοπερίεργης στάσης μας βοηθά να είμαστε επιδέξιοι και να επωφελούμαστε από την περιέργειά μας. Μ' αυτό τον τρόπο, χρησιμοποιούμε όσα έχουμε ήδη μάθει αντιμετωπίζοντας την καθημερινή εμπειρία και συναναστροφή.

Οι αναλαμπές ιδεών, που συχνά μας «καταλαμβάνουν εξ' εφόδου» καθώς περπατάμε στο δρόμο, είναι στην πραγματικότητα αυτό που ο Ράιτ Μιλς αποκαλεί αρχείο ιδεών.² Οι αναλαμπές αυτές, όταν αρχειοθετούνται σωστά, είναι πραγματικές προκλήσεις, που χρειάζεται να τις προσέξουμε. Όταν μετασχηματίζουμε αυτές τις αναλαμπές σε βαθύτερες σκέψεις, γίνονται σχεδόν πάντα ένα μέσο για ακόμα βαθύτερο στοχασμό καθώς διαβάζουμε ένα κείμενο.

γ. Η μελέτη ενός συγκεκριμένου αντικείμενο απαιτεί από εμάς, όποτε είναι δυνατόν, να είμαστε εξοικειωμένοι με μια δεδομένη βιβλιογραφία, είτε σ' ένα γενικό αντικείμενο σπουδής είτε στον τομέα της τρέχουσας διερεύνησής μας.

δ. Η πράξη της μελέτης προϋποθέτει μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον αναγνώστη και στον συγγραφέα, του οποίου οι στοχασμοί συναντώνται μέσα στα θέματα που πραγματεύεται. Η διαλεκτική αυτή εμπεριέχει τον ιστορικοκοινωνικό και ιδεολογικό καθορισμό του συγγραφέα, που συνήθως δεν είναι ίδιος με του αναγνώστη.

ε. Η πράξη της μελέτης χρειάζεται μετριοφροσύνη. Αν έχουμε πραγματικά μια μετριόφρονη στάση, που εναρμονίζεται με την κριτική στάση, δεν χρειάζεται να αισθανόμαστε ανόητοι όταν αντιμετωπίζουμε, έστω και μεγάλες, δυσκολίες στην προσπάθειά μας να διακρίνουμε ένα βαθύτερο νόημα μέσα στο κείμενο. Το βιβλίο δεν είναι πάντα τόσο ευκολονόητο. Έχοντας μετριοφροσύνη και κριτική διάθεση, γνωρίζουμε ότι ένα κείμενο μπορεί συχνά να υπερβαίνει την άμεση δυνατότητά μας να ανταποκριθούμε, επειδή όντως αποτελεί πρόκληση.

Σε μια τέτοια περίπτωση, εκείνο που πρέπει να αναγνωρίσουμε είναι η ανάγκη να έχουμε περισσότερα εφόδια, και όταν είμαστε έτοιμοι θα πρέπει να επανέλθουμε στο κείμενο. Πραγματικά, δεν βοηθάει σε τίποτα να προχωρήσουμε στην επόμενη σελίδα, αν δεν κατανοούμε τη σελίδα που διαβάζουμε. Τελείως αντίθετα, θα πρέπει να βαλθούμε να αποκαλύψουμε τα μυστήρια της. Η κατανόηση ενός κειμένου δεν είναι δώρο που μας το δίνει κάποιος άλλος. Απαιτεί υπομονή και επιμονή από εκείνους που τους θέτει προβλήματα.

Η πράξη της μελέτης δεν πρέπει να μετριέται με τον αριθμό των σελίδων που διαβάζονται σε μια νύχτα ή με τον αριθμό των βιβλίων που διαβάζονται σ' ένα εξάμηνο.

Η μελέτη δεν είναι κατανάλωση ιδεών, αλλά δημιουργία και αναδημιουργία ιδεών.

Το άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε στη συλλογή κειμένων του *Paulo Freire The Politics of Education: Culture, Power and Liberation* Bergin & Garvey Publishers, Massachusetts 1985.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σχετικά με την «τραπεζική αγωγή», βλ. Πάουλο Φρέιρε, *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*, εκδ. Ράππας, Αθήνα 1977
2. C. Wright Mills, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1974.